

JAK SNIŽOVAT PŘEDSUDKY VŮČI ROMŮM? SOCIÁLNĚPSYCHOLOGICKÁ PERSPEKTIVA

ROMAN KOKY^{1,2}, SYLVIE GRAF²

¹Psychologický ústav FF MU, Brno

²Psychologický ústav Akademie věd ČR, Brno

ABSTRACT

How to reduce Anti-Roma prejudice?
Social psychological perspective

Prejudice against Roma – antipathy towards members of the Roma minority, is deeply rooted in Europe. Moreover prejudice against the Roma is specific compared to prejudice against other minorities in the Czech Republic, as it reflects the generally accepted norms of society regarding the acceptance of hostile attitudes towards the Roma. Reducing prejudice against the Roma is thus one of the most current topics not only in the Czech Republic, but also in the European context. The Council of the European Union points out the significant discrimination against Roma and in this context calls for that promotion policies over the next decade to eliminate the inequalities of the Roma minority in the EU (The Council of the European Union, 2021). Despite its topicality, the issue of antigypsism is relatively neglected in social psychology, as well as the topic of intergroup relations between Roma and non-Roma. In this literature review, the authors present the current knowledge on the possibilities for improving relations between Roma and non-Roma. First, the authors look at the psychological background of prejudice and theories

about its origins, and then devote the main section to the prejudices against the Roma and the ways in which these can be overcome. The study focuses primarily on the starting points of the theory of intergroup contact, the effectiveness of which has been confirmed by a large number of studies. As one of the other possibilities for improving intergroup relations between Roma and non-Roma, the authors present a normative approach that has long been neglected in the psychology of intergroup relations. The authors conclude the literature review focusing on the application potential of the theoretical approaches, i.e. how the findings of current research can be used in practical interventions.

key words:

prejudice,
Roma,
intergroup contact,
normative approach

klíčová slova:

předsudky,
Romové,
meziskupinový kontakt,
normativní přístup

ÚVOD

Romové patří k nejstigmatizovanějším menšinám napříč evropskými zeměmi (Kende et al., 2017). Romská minorita je dlouhodobě terčem předsudků, diskriminace nebo nenávislných činů (European Union & Agency for Fundamental Rights, 2018). K diskriminaci Romů dochází na úrovni vzdělávání (Óhidy et al., 2022), bydlení (Štrobach, 2019) či na trhu práce (O'Higgins & Ivanov, 2006). Diskriminaci Romů nově ilustruje také fakt, že zatímco většinová obyvatelé Ukrajiny prchající před válkou jsou ve většině evropských zemí přivítivě přijímáni, u Romů z Ukrajiny je tomu naopak (Commissioner for Human Rights, 2022). Osloví-li například romská rodina na hranicích dobrovolníky, často jsou odmítnuti (Horváthová, 2022). K diskriminaci Romů dochází navzdory existenci evropského antidiskriminačního zákona, jenž apeluje na rovný přístup bez ohledu na etnicitu. Zmíněné či podobné případy diskriminace často

Došlo: 23. 2. 2023; R. K., Psychologický ústav FF MU, Brno; e-mail: koky.r@email.cz

Studie byla podpořena grantem v rámci specifického výzkumu Masarykovy univerzity, Filozofické fakulty, číslo grantu: MUNI/A/1419/2022, poskytnuto MŠMT a grantem 23-06170S „Role různých typů sociálních norem ve zlepšování konfliktních meziskupinových vztahů“ GAČR.

nejsou ani hlášeny, neboť Romové nemají důvěru v instituce a obávají se možných následků soudního řešení. Situaci nepřispívá ani nedostatečná kvalitní bezplatná právní podpora a nedostatečná erudice soudů a veřejných institucí v oblasti antidiskriminačního zákona. Problémem je i nedostatečná informovanost Romů o vlastních právech (Chopin et al., 2017).

O závažnosti důsledků diskriminace svědčí několik studií, které potvrzují vliv prožité diskriminace na duševní zdraví. Prožitá diskriminace například zvyšuje riziko výskytu depresivní poruchy (Alvarez-Galvez & Rojas-Garcia, 2019; Nadimpalli et al., 2014). Tento negativní dopad diskriminace lze pozorovat už v dětském věku. Studie srovnávající výskyt psychických poruch u maďarských romských a neromských dětí jednoznačně prokázala mnohem větší výskyt depresivní poruchy, úzkostné poruchy, poruch chování a pozornosti u romských dětí v porovnání s neromskými dětmi (Lee et al., 2014).

Diskriminace, stereotypy a předsudky mohou mít závažné důsledky jak na individuální, tak celospolečenské úrovni. O celospolečenských hrozbách svědčí například hrůzné historické události, jako byla například genocida Romů v období 2. světové války, v rámci které byli Romové považováni společností za méně rozvinuté jedince, kteří nejsou schopni postarat se sami o sebe. Důsledkem této politiky bylo masové vyvražďování Romů (Nečas, 1999). Z negativních celospolečenských důsledků lze jmenovat také ty ekonomické. Je-li například Romům upřena možnost zaměstnání kvůli jejich etnicitě, zvyšuje se pravděpodobnost jejich závislosti na sociálním systému. O to důležitější je zaměřit se na to, jak diskriminaci a předsudky snižovat, a tím zlepšovat vztahy mezi stigmatizovanými menšinami a většinovou společností. První část přehledové studie věnujeme vysvětlení předsudků a způsobům jejich vzniku, především v kontextu vztahů mezi Romy a většinovou společností.

Psychologické aspekty předsudků

Předsudky lze definovat jako antipatii vůči určité skupině (Brown, 2010). Jedna ze základních otázek je, jak předsudky vznikají. Jeden z hlavních psychických procesů, který tvoří základ předsudků, je sociální kategorizace.

Sociální kategorizace je proces, v rámci kterého zařazujeme lidi v našem okolí do určitých skupin neboli kategorií, a to na základě vlastností typických pro danou kategorii (Tajfel & Turner, 1986). Příkladem sociální kategorizace je např. zařazení člověka do romské menšiny na základě tmavšího odstínu pleti. Úlohou sociální kategorizace je zjednodušit naše vnímání a porozumění okolnímu světu, především druhým lidem (Kouřilová, 2011). Zařazování lidí do sociálních kategorií strukturuje naše očekávání, protože k nám předem neznámým lidem doplňuje vlastnosti typické pro kategorii, kam tyto lidi zařadíme. Pokud někoho zařadím jako Roma nebo Romku, mohu například očekávat, že má hudební sluch nebo že nemá vysokoškolské vzdělání. Tato očekávání jsou založena na tom, jak stereotypně vnímám vlastnosti typické pro danou kategorii (Romy). Sociální kategorizace šetří náš čas i naši mentální kapacitu, protože nás nenutí vnímat každou osobu jako jedinečnou individualitu, o které teprve musíme zjistit informace (Gaertner et al., 2010).

Nevýhodou sociální kategorizace je její možná nepřesnost (McCarthy et al., 2004). I když statisticky viděno mohou určité vlastnosti v případě určité kategorie nebo sociální skupiny převládat, neznamená to, že je najdeme u každého příslušníka dané kategorie. Ve svém okolí známe vysokoškolsky vzdělané Romy a Romky bez hudebního sluchu. Pokud člověka zařadíme do určité společenské kategorie, automaticky se nám vybaví nejen atributy typické pro tuto skupinu (stereotypy), ale aktivují se i emoce spojené s hodnocením dané skupiny (předsudky; Liberman et

al., 2017). Vůči některým společenským skupinám převládají pozitivní emoce (např. obdiv v případě úspěšných skupin, nebo empatie v případě utlačovaných skupin), jiné skupiny vyvolávají především negativní emoce (např. zhnusení v případě bezdomovců, nebo hněv v případě agresorů; Fiske et al., 2002). Tyto emoce jsou důsledkem aktivace amygdaly. V neurokognitivním výzkumu (např. Ronquillo et al., 2007) byly prezentovány fotografie neznámých černobílých tváří s různými odstíny pleti bělošským participantům. Výsledky ukázaly, že větší aktivace amygdaly byla u probandů přítomna v případě prezentace tmavších tváří. Meziskupinové emoce ať pozitivní (např. soucit), či negativní (strach, úzkost) mají vliv na meziskupinové chování, které může nabývat podobu prosociálního chování, ale také diskriminace. To, zda budeme cítit pozitivní, či negativní emoce v případě kontaktu s členem jiné skupiny, může být ovlivněno například předchozími zkušenostmi (Kauff et al., 2017), ale také sociálními normami.

Vznik předsudků byl zpočátku vysvětlován na základě vnitroskupinových procesů, především vlivu sociálních norem. V poslední polovině století však převládaly individualistické teorie (např. psychodynamická), které se však aktuálně zdají být nedostačující, neboť neberou ohled na společenské jevy, které se dle současných výzkumů nepochybně podílejí na vzniku předsudků. Současný výzkum se proto vrací k sociokulturní teorii předsudků (Sechrist & Stangor, 2005). Sociokulturní přístup ke vzniku předsudků zdůrazňuje význam společenských norem (tj. vlivu ostatních lidí kolem nás) a jejich zvnitřňování v rámci socializace (tj. výchovy, vzdělávání; Kite & Whitley, 2016). Sociokulturní či též normativní teorie tedy chápe předsudky jako určitý sdílený konstrukt – tzn. že předsudky vznikají v důsledku sociálního přenosu. Sociální přenos se děje např. při pozorování druhých, jejich komunikace o společenských menšinách nebo s příslušníky menšinových skupin, či chování vůči nim. Informace získané na základě sociálního přenosu formují jednak přesvědčení o daných skupinách (např. o vlastnostech typických pro danou skupinu – tj. stereotypy), ale také normativní přesvědčení odrážející, jak se k daným jednotlivcům chovat (diskriminace v případě negativního chování vyplývající z pouhého faktu, že se jedná o člena minority) nebo jak se k nim vztahovat emocionálně (např. antipatie – tj. předsudky; Sechrist & Stangor, 2005). Strukturnormativní teorie vychází z předpokladu, že předsudky vznikají v důsledku společenské struktury, která privileguje určitou etnickou skupinu a diskriminuje druhou (např. v rámci nerovného rozdělení moci či segregace, která je v ČR stále aktuální). Nastavení společenských struktur vytváří sociální normy, které podporují vznik předsudků (Morland & Suthers, 1980).

K dalším teoriím, které vysvětlují vznik předsudků sociálními procesy, se řadí *teorie meziskupinových vztahů*. Podle této teorie předsudky vznikají v důsledku vnímané konkurence druhé skupiny či v důsledku odporu, který jedinci cítí, jsou-li přesvědčení, že jiná skupina dostává více než jejich vlastní skupina (Kite & Whitley 2016). Stephan a Stephanová (2017) tvrdí, že ke vzniku předsudků může vést také vnímaná hrozba a strach, které plynou z meziskupinové interakce. V rámci *teorie meziskupinové hrozby* rozlišují symbolickou a realistickou hrozbu. V kontextu meziskupinových vztahů mezi Romy a Neromy lze uvést jako příklad symbolické hrozby strach členů většinové společnosti z ohrožení hodnot či kultury vlastní skupiny, které by plynulo z kontaktu s Romy. V případě realistické hrozby se toto ohrožení může týkat například ekonomických zdrojů nebo fyzické bezpečnosti (Stephan et al., 2009). Jako konkrétní příklad v kontextu vztahů mezi Romy a Neromy lze uvést například strach Romů z toho, že čím více Romů bude v ČR, tím více bude zneužíván sociální systém. To přitom může vyplývat ze stereotypu, že Romové nechtějí pracovat. Vliv vnímané

hrozby na předsudky vůči Romům potvrdil český výzkum (Žingora & Graf, 2014), který ukázal, že pozitivní meziskupinový kontakt členů většinové společnosti se spojoval s nižší úrovní vnímané hrozby, což souviselo s nižší mírou předsudků vůči nim. V případě negativního kontaktu tomu pak bylo naopak. Vzhledem k relevanci tématu předsudků ve vztahu k Romům jim věnujeme samostatnou následující část.

Předsudky vůči Romům

Jeden z nejsvízelnějších společenských problémů představují v evropském kontextu předsudky vůči Romům (Kende et al., 2017). Studie dokládají, že meziskupinové postoje většinové společnosti vůči Romům jsou značně negativní ve většině evropských zemích. Dominantní předsudky vůči Romům jsou charakteristické např. pro Maďarsko (Kende et al., 2017), Českou republiku (Tuček, 2019; Žingora & Graf, 2014), dále Slovenskou republiku, Rumunsko, Norsko, či Itálii (Kende et al., 2020). Předsudky vůči Romům jsou hluboce zakořeněny v evropské kultuře a téměř všudypřítomné ve veřejném diskurzu. Krom toho jsou posilovány médii či politickými rozhodnutími (Orosz et al., 2018). Vyjadřování předsudků vůči Romům je často podporováno také normativním kontextem (Kende et al., 2017), což dokládá také nedávná česká studie Šmídové (2018). Diskriminace a nepřátelský přístup k romské menšině je často odrazem vnímané normy ve společnosti, jejíž podstatou je to, že vyjadřovat předsudky vůči Romům je zcela normální či dokonce žádoucí, což činí danou problematiku ještě závažnější (Kende & Krekó, 2020). Typickým příkladem v českém prostředí jsou například vtípy o Romech, které jsou většinovou společností tolerovány a nezřídka se objevují i v médiích. Lidé tedy mohou jednoduše nabýt dojmu, že otevřené vyjadřování předsudků vůči Romům je zcela normální. Pro předsudky vůči Romům se často užívá termín „anticikanismus“ (angl. antigypsyism), který označuje protiromské postoje a jejich vyjadřování, negativní stereotypy a diskriminační chování vůči členům romské minority ze strany většinové společnosti (Alliance against Antigypsyism, 2016). Pro předsudky a nepřátelství vůči Romům, které jsou obecně tolerovány, se pak ve střední a východní Evropě používá termín „odůvodněný anticikanismus“ (Kende & Krekó, 2020). Anticikanismus se dnes odehrává také v online světě. Nejčastěji má podobu nenávistných projevů v internetových diskuzích či internetových příspěvcích na sociálních sítích (Hamelmann, 2018). Z českých příkladů lze uvést například nedávnou kauzu, kdy se na sociální síti pod fotkou prvňáčků ze ZŠ Plynárenské v Teplicích, do které chodily převážně romské, vietnamské a arabské děti, objevily nenávistné komentáře odrážející projev rasové nenávisti a její podněcování. Za toto byl autor komentáře potrestán vězením na 16 měsíců s odkladem na tři roky (Seznam zprávy, 2020).

Situace v České republice je tedy minimálně stejně vážná, jako ve zbytku evropských zemí. Předsudky vůči Romům vedou často k výrazným projevům diskriminace, která má závažné důsledky. Není to tak dávno, co Evropský soud pro lidská práva rozhodl, že Romové v České republice byli vystaveni nelegální diskriminaci v oblasti vzdělávání, neboť do tehdejších zvláštních škol pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami bylo umisťováno nepřiměřené množství romských dětí (Cashman, 2016). Alarmující je přitom skutečnost, že takováto forma diskriminace má celoživotní a výrazně negativní důsledky nejen pro romské děti, kterým tak byla upřena možnost dalšího vzdělávání, a tedy i šance pro lepší život, ale také pro společnost jako takovou. Dle výzkumu PAQ research a STEM je institucionální diskriminace romských dětí ve vzdělávání stále aktuální (Hoření et al., 2022). Aktuálně je v Česku více než 130 segregovaných škol, kde romské děti tvoří více než třetinu žactva. Diskriminace se projevuje také ve využívání zastaralých diagnostických metod ve školských poradnách,

kteře nezohledňují kulturní specifika a výsledky zásadně zkreslují (Gargulák, 2023). Že jsou Romové diskriminováni téměř na všech institucionálních úrovních, potvrzuje např. případ z roku 2021, kdy v chomutovské nemocnici odmítli poskytnout zdravotní péči 23letému romskému muži, který v důsledku toho zemřel (Česká televize, 2021). Kauz, které potvrzují dlouhodobě existující anticikanismus v ČR, je mnohem více. Za zmínku stojí žhářský útok čtyř neonacistů na romskou rodinu ve Vítkově z roku 2009, který lze jednoznačně považovat za jeden z nejzávažnějších rasově motivovaných extremistických činů v novodobé historii. Tehdy dvouletá dívka utrpěla popáleniny na 80 % těla, další členové rodiny byli vážně zraněni (Česká televize, 2009). Dnes má šestnáctiletá dívka za sebou přes 100 operací a je stále závažně psychicky traumatizovaná (idnes.cz, 2023). Podobně závažný rasově motivovaný čin se přitom stal již v roce 1991, kdy zhruba 30 neonacistů ubilo k smrti 22letého Roma v západočeském Libkově (iDnes.cz, 2009). Z dalších kauz, které jednoznačně dokazují vážnost situace v ČR, je například kauza z roku 2012, kdy si chlapec vlastní neopatrností způsobil těžké zranění a obvinil z těchto zranění místní Romy. Následovala obrovská mediální kampaň a pochody proti Romům. Výsledky policejního vyšetřování prokázaly, že si to chlapec vymyslel, neboť se bál reakce své matky (Weinerová, 2014). Prokazatelný anticikanismus v ČR navíc potvrzuje také zpráva z průzkumu veřejného mínění z roku 2019, podle které Romové hned po Arabech vyvolávají u většinové společnosti největší antipatie (Tuček, 2019). Ve strategii romské integrace 2021–2030 Úřadu vlády ČR (2021) je konstatováno, že česká společnost stále selhává v ochraně práv Romů a ochraně před jejich diskriminací. O to důležitější je využívat způsoby zlepšování vztahů mezi většinovou společností a společenskými menšinami, jejichž efektivita je výzkumně prokázána. V následujících kapitolách se podrobněji zaměříme na dva hlavní způsoby zlepšování meziskupinových vztahů – meziskupinový kontakt a sociální normy.

Jak meziskupinový kontakt redukuje předsudky

Počáteční zájem výzkumníků o meziskupinový kontakt pramenil z rasových konfliktů v 50. letech, zejména v USA. Zatímco v ulicích docházelo k rasovým nepokojům, u Afroameričanů a členů majoritní společnosti, kteří se již znali, k žádným konfliktům nedocházelo. Naopak si výzkumníci všimli, že Afroameričané a členové většinové společnosti, mezi kterými byly přátelské vztahy, se vzájemně chránili před různými agresory (Lee & Humphrey, 1968). U námořníků pak bylo zjištěno, že čím více plavců bělošští námořníci podnikli s Afroameričany, tím pozitivnější byly jejich postoje vůči nim (Brophy, 1946).

Hypotéza meziskupinového kontaktu byla poprvé popsána v roce 1954 sociálním psychologem G. W. Allportem v jeho knize „O povaze předsudků“ (česky 2004). Její hlavní myšlenkou bylo, že pozitivní meziskupinový kontakt mezi členy majoritní společnosti a společenských menšin vede k zmírnění předsudků (Allport, 1954). K tomuto dle Allporta dochází, pokud mají obě skupiny rovnocenný status, společný cíl, je přítomna vzájemná spolupráce a podpora sociálními normami. Následující výzkumy však potvrdily, že meziskupinový kontakt snižuje předsudky, i když nejsou všechny tyto podmínky splněny. Naplnění těchto podmínek však zvyšuje šanci na snížení předsudků a zlepšení meziskupinových vztahů (Pettigrew & Tropp, 2006). Nutno zmínit, že výzkumy potvrdily, že naplnění optimálních podmínek zvyšuje účinek meziskupinového kontaktu pouze u příslušníků většinové společnosti, nikoliv však u příslušníků společenských menšin (Pettigrew et al., 2011). To je důvod, proč je nutné zkoumat jak příslušnice a příslušníky většinové společnosti, tak i sociálních menšin, nikoliv pouze majoritu jako většina předchozích studií.

Jak kontakt s cizí skupinou snižuje předsudky vůči ní? Vysvětlení může být více. Jedno z nich je například mediační vliv emocí – pozitivních i negativních. Kontakt může redukovat negativní emoce, jako jsou úzkost a strach z druhé skupiny (Pettigrew & Tropp, 2008; Stephan & Stephan, 1985), což následně vede k snížení předsudků. Tento strach či úzkost mohou souviset s běžně přijímanými stereotypy, jak jsme uvedli výše. Jako příklad v rámci českého kontextu lze uvést strach člena majority z toho, že ho Rom okrade. Bude-li mít Nerom pozitivní zkušenost s Romem, v rámci kterého k ničemu negativnímu nedojde, dojde ke snížení strachu, což následně může snížit předsudky vůči Romům obecně. Dalším mechanismem, prostřednictvím kterého kontakt ovlivňuje předsudky, jsou pozitivní emoce (Pettigrew & Tropp, 2008). Pozitivní zkušenosti z kontaktu se členy cizí skupiny mohou například posilovat meziskupinovou toleranci a empatii, což může mít za následek opět snížení míry předsudků (Christ & Kauff, 2019).

Pozitivní meziskupinový kontakt může však u příslušníků společenských menšin vést také k tzv. sedativnímu nebo ironickému efektu meziskupinového kontaktu. Tento efekt nastává, získá-li člen stigmatizované skupiny vlivem pozitivního meziskupinového kontaktu s většinovou společností přesvědčení, že vysoký společenský status nezávisí na příslušnosti ke skupině (např. příslušnost k majoritní skupině). Přesvědčení o pozitivních postojích většinové společnosti v důsledku pozitivního kontaktu s ní pak snižuje motivaci příslušníků stigmatizovaných skupin iniciovat nebo se účastnit sociálních změn, které by vedly ke změně jejich společenského postavení k lepšímu (Saguy et al., 2009). Členové většinové společnosti se pak mohou obávat, že prostřednictvím pozitivního meziskupinového kontaktu, který posiluje sociální rovnost, ztratí svoje privilegia vyplývající z jejich vyššího společenského statusu. Tato obava může snižovat motivaci příslušníků většinové společnosti k účasti na společenských změnách ve prospěch stigmatizovaných skupin (např. podepsání petic za dodržování práv společenských menšin). Z těchto důvodů je vhodné kombinovat intervence založené na pozitivním kontaktu také s kolektivní akcí (tj. jednání skupiny zaměřené na dosažení prospěšného cíle) při které se na sociálních změnách podílí i členové znevýhodněných skupin, což posiluje jejich uvědomění si společenské nespravedlnosti a zvýšení pocitu vlastní sebeúčinnosti, což může obecně zvýšit jejich motivaci k participaci na sociálních změnách i v budoucnu (Dixon et al., 2016).

Dalším omezením teorie meziskupinového kontaktu bylo její přílišné zaměření na redukci předsudků prostřednictvím pozitivního kontaktu, což vedlo k zanedbávání výzkumu negativního kontaktu. Vliv negativního kontaktu na upevňování předsudků přitom může být větší, než vliv pozitivních zkušeností na jejich snižování (Barlow et al., 2012). Tento relativně slabší vliv pozitivních zkušeností na snižování předsudků je však násoben četností pozitivních zkušeností ve srovnání s poměrně řídkými negativními zkušenostmi. Častější pozitivní zkušenosti s příslušníky jiných sociálních skupin pak vyrovnávají slabší vliv pozitivního meziskupinového kontaktu ve srovnání se silnějším vlivem méně častého negativního kontaktu (Graf et al., 2014). Problém nastává, pokud v určitém kontextu převládají negativní zkušenosti z meziskupinového kontaktu nad pozitivními. Tato situace nastává výjimečně, bohužel ale charakterizuje meziskupinový kontakt Čechů s romskou menšinou v ČR (Žingora et al., 2021). V takovém případě je velmi složité využít přímý meziskupinový kontakt ke snižování předsudků, protože nebezpečí, že je negativní kontakt zhorší více, než je pozitivní kontakt může zlepšit, je příliš vysoké. Co tedy dělat v situacích, kdy lidé nemají příležitost se s příslušníky jiných skupin setkat (např. díky jejich sociálnímu vyloučení), nebo se příležitostí ke kontaktu s nimi vyhýbají? Odpověď na tuto otázku poskytne následující část přehledové studie.

Nepřímý meziskupinový kontakt

Hovoříme-li o meziskupinovém kontaktu, pravděpodobně nás jako první napadne setkání jedinců tváří v tvář, tedy přímý kontakt. V minulosti se výzkum zabýval především přímým meziskupinovým kontaktem, kdežto výzkum nepřímého meziskupinového kontaktu byl spíše na okraji zájmu (Pettigrew & Tropp, 2006). Díky segregaci, která v ČR stále přetrvává, není přímý kontakt mezi Romy a Neromy příliš častý. Krom toho není zaručeno, že přímý kontakt bude vždy pozitivní, což s sebou nese nebezpečí vlivu negativního kontaktu na zesilování předsudků. Přímý meziskupinový kontakt tak může mít na meziskupinové postoje kontraproduktivní vliv (Harwood, 2017).

Omezením využití přímého meziskupinového kontaktu mezi majoritou a minoritou k redukcí předsudků může být také rozdílný status účastníků, o jehož důležitosti hovořil již Allport (1954). Člen majoritní společnosti s vyšším společenským statutem má v kontaktu s členem minoritní skupiny větší kontrolu nad tím, k jakému kontaktu dochází a kdy k němu dochází. Krom toho je majoritní jedinec v kontaktu s členem minority často v pozici, ve které má větší moc (např. úředník, poskytovatel zdravotních a jiných služeb). Z tohoto pohledu může mít přímý kontakt větší přínos pro členy většinové společnosti v porovnání s členy menšin (Pettigrew & Tropp, 2006). To může být důvodem, proč se menšiny mohou přímému kontaktu s většinovou společností vyhýbat (Harwood, 2021). Naproti tomu může být nepřímý meziskupinový kontakt – např. ve formě představovaného kontaktu – přínosem jak pro majoritu, tak minoritu (White et al., 2021).

K nepřímému meziskupinovému kontaktu řadíme *představovaný kontakt*. Experimentální výzkum potvrdil, že účastníci výzkumu, kteří měli za úkol představit si kontakt se zástupci stigmatizovaných menšin (se staršími lidmi a homosexuály) následně vůči těmto skupinám vykazovali slabší předsudky. Ke změně v předsudcích docházelo skrze snížení meziskupinové úzkosti vlivem představovaného kontaktu (Turner et al., 2008). Dalším typem nepřímého meziskupinového kontaktu je tzv. *zprostředkovaný kontakt*. Teorie zprostředkovaného kontaktu předpokládá, že pouhé vědomí toho, že jiný člen vlastní skupiny má vztahy či kontakt s jedinci nečlenské skupiny, může vést k snížení předsudků (Wright et al., 1997). Představme si například školní třídu, ve které bude učitel informovat žáky o tom, že má mnoho romských přátel a vyzdvihovat klady přátelství s Romy. To následně může zvýšit motivaci žáků ke kontaktu s Romy a zároveň snížit předsudky vůči nim. Zprostředkovaný kontakt má také značný normativní vliv, neboť dává informaci o tom, jaké chování je žádoucí (tj. deskriptivní norma).

Byť současný výzkum poskytuje důkazy o účinnosti intervencí založených na nepřímém meziskupinovém kontaktu, dle nedávné metaanalýzy mají tyto výzkumy několik omezení (Paluck et al., 2020), např. to, že naprostá většina studií byla prováděna v prostředí vysokých škol. Metodologickým omezením je skutečnost, že většina výzkumů neměří postoje před započítáním intervencí (tzv. pre-postdesign) a ověřuje explicitní postoje ihned po intervenci, což snižuje validitu výsledků efektivity, neboť se zvyšuje pravděpodobnost prohlédnutí výzkumného záměru respondenty (Paluck et al., 2020). Dle Paluckové a kolegů není účinnost nepřímého kontaktu zkoumaná v kontextech, pro které byl původně určen, tj. případy, kde přímý meziskupinový kontakt není možný např. v důsledku segregace (v ČR např. segregace Romů).

Ke snížení, či naopak posílení předsudků mohou vést také informace o příslušnících sociálních menšin z masmédií, tzv. *masmédiální kontakt* (Schiappa et al., 2005). Typickým příkladem může být způsob prezentování negativních zpráv o Romech v české mediální produkci, ve které bývá etnicita nezdůvodněně dávana do souvislosti s výskytem sociálně-patologických jevů (např. kriminalitou). Převládající negativní zpra-

vodajství vede k posilování předsudků vůči stigmatizovaným menšinám u majoritní společnosti především v případech, kdy nemají vlastní přímé zkušenosti s příslušníky stigmatizovaných menšin (Fuochi et al., 2020). To potvrdila studie Grafové et al. (2020) – v České republice v kontextu romské menšiny a ve Švýcarsku v rámci italské a kosovsko-albánské menšiny. V České republice jsou Romové ve zpravodajství zastoupeni zcela minimálně (např. v Událostech ČT jsou pouze 2 % obsahu věnována Romům). Pokud se v médiích přeci jen objeví, jejich vyobrazení je převážně negativní (např. v Událostech ČT převládá obsah související s kriminalitou a vyloučenými lokalitami; Sedláková, 2022). Experimentální výzkum zahrnující i postoje české majority vůči Romům však ukázal, že zahrnutí pozitivních informací do negativního zpravodajství pomáhá nejen vyváženější prezentaci faktů, ale může zvrátit negativní dopad negativních zpráv na předsudky (Graf et al., 2020).

Sociální normy jako cesta ke zlepšení meziskupinových vztahů

Normativní přístup k řešení meziskupinových vztahů mezi Romy a Neromy je důležitý, neboť protiromské předsudky a stereotypy jsou ve společnosti natolik zakořeněné, že jsou specifickou celospolečenskou normou. Sociální normy jsou jeden ze základních stavebních prvků lidské společnosti. Bez existence sociálních norem, tedy určitých pravidel lidského chování, by lidská společnost nemohla fungovat. Jsou to právě sociální normy, které činí lidskou společnost společností. Jsou základem celé kultury, jazyka, sociálních interakcí, předsudků, ekonomického chování a dalších elementů, které jsou zásadní pro lidský život (McDonald & Crandall, 2015). Potenciál sociálních norem nespočívá pouze ve vysvětlení různých sociálních fenoménů a forem chování, ale také v možnosti různé sociální jevy trvale měnit (Bicchieri & Mercier, 2014).

Sociálními normami jsme ovlivňováni již od narození. Sociální normy jsou základním prostředkem socializace, v rámci které se člověk stává člověkem v pravém slova smyslu. Tato pravidla či očekávání společnosti se netýkají pouze našeho chování, ale také vyjadřování emocí či postojů. Od každého člověka se očekává, že se bude chovat a projevat adekvátně ke své roli a pozici ve společnosti, nebo bude zastávat postoje, které jsou přijatelné pro skupinu či společnost, ve které žije. To se týká také meziskupinových postojů, konkrétně toho, zda jedinci cítí podporu v kontaktu s příslušníky jiných skupin a pozitivní postoje vůči jiným skupinám ze strany vlastní členské skupiny. Meziskupinové postoje mohou být krom sociálních norem členské skupiny ovlivněny také sociálními normami na celospolečenské úrovni. Příkladem může být normativní vliv politických představitelů a jejich stereotypizující vyjádření. Výzkum například ukazuje vzrůst předsudků vůči minoritám v průběhu prezidentské éry Donalda Trumpa v USA, který se ve svých veřejných prohlášeních často vyjadřoval negativně vůči různým minoritám, především muslimům. V první polovině roku 2017 dokonce vzrostla míra protimuslimských trestných činů o 91 % v porovnání se stejným obdobím v roce 2016, kdy Trump ještě prezidentem nebyl (Ruisch & Ferguson, 2023). Způsob komunikace tak značně ovlivňuje míru stereotypů i předsudků, neboť vytváří normativní meziskupinové klima společnosti. Stereotypizující jazyk výrazně přispívá k udržování stereotypů a předsudků ve společnosti (Maass & Arcuri, 1992). V českém kontextu je charakteristické např. časté užívání rasistického termínu „cikáni“ k označení romské komunity, který v myslích lidí vyvolává stereotypní obraz o Romech, který může mít podobu nepracujících zločinců, či naopak romantizující podobu talentovaných a umělecky založených lidí (Villano et al., 2017). Krom toho stereotypizující jazyk často odráží nejvyšší stupeň abstrakce (např. „všichni Romové jsou negramotní“), čímž posiluje stabilitu informace o daném subjektu (Wenneker & Wigboldus, 2008).

V meziskupinovém kontextu můžeme hovořit o tolerantních a netolerantních normách (Visintin et al., 2019). *Tolerantní normy* si lze představit například jako větší přívětivost vůči menšinám, naopak netolerantní normy mohou představovat větší nevráživost vůči menšinám, např. Romům, napříč celou společností. Sociální normy lze dále dělit podle toho, které skupiny se týkají, tj. zda jde o *normy členské skupiny*, tj. zda je zastává skupina, do které patříme, nebo zda je zastává nečlenská skupina, tedy skupina, do které nepatříme.

Sociální normy lze rozlišovat také podle různých druhů sociálního vlivu (McDonald & Crandall, 2015). *Deskriptivní sociální normy* odkazují na chování ostatních lidí (Cialdini, 2007). V kontextu meziskupinových vztahů mezi Romy a Neromy se může jednat například o pozorování toho, jak často mají příslušníci většinové společnosti kontakt s Romy. Podstata deskriptivních (popisných) sociálních norem spočívá v tzv. informativním sociálním vlivu. *Informativní sociální vliv* je takový sociální vliv, v rámci kterého dochází ke změně chování či postojů prostřednictvím informací, které přijímáme od ostatních lidí, např. na základě pozorování jejich chování. Příkladem deskriptivních sociálních norem ohledně meziskupinového kontaktu je vnímaná míra kontaktu mezi příslušníky vlastní a nečlenské skupiny. Čím více lidé pozorují kontakt mezi Neromy a Romy (jedná se vlastně o dříve zmiňovaný zprostředkovaný kontakt), tím více vnímají podporující klima pozitivních vztahů mezi Romy a majoritou ve společnosti.

Kromě deskriptivních sociálních norem rozlišujeme také *injunktivní sociální normy*. Ty lze chápat jako určitá morální pravidla, která určují chování členů skupiny (Cialdini et al., 1990). Podstatou injunktivních norem je normativní vliv, což je takový sociální vliv, v rámci jehož působení se přizpůsobujeme očekávání druhých (Deutsch & Gerard, 1955). Příkladem může být rodina, která má předsudky vůči Romům. Narodí-li se nový člen rodiny, lze očekávat, že se později tomuto normativnímu vlivu přizpůsobí, tedy bude mít stejně jako ostatní členové jeho rodiny i on/a předsudky vůči Romům. Motivací přizpůsobení se tomuto pomyslnému morálnímu pravidlu skupiny může být jednak uznání od ostatních či snaha se vyhnout tomu, že bude v případě vyjadřování kladných postojů vůči Romům ze skupiny vyloučen/a.

Role sociálních norem v rámci vzniku i redukce předsudků byla ověřena několika studii. Crandall a kolegové (2002) zjistili, že sociální normy souvisí s předsudky vůči 105 menšinovým skupinám (např. Asiaté, lidé s duševním onemocněním, homosexuálové apod.). Souvislost sociálních norem a předsudků byla zjištěna také ve studii, která se zabývala vlivem zprostředkovaného kontaktu na předsudky britské většinové společnosti vůči Asiatům (Turner et al., 2008). Výsledky ukázaly, že zprostředkovaný kontakt – tedy vnímaná míra kontaktu ostatních s Asiaty neboli deskriptivní sociální normy – pozitivně souvisel s injunktivními sociálními normami neboli vnímanými pozitivními postoji k ostatním. Injunktivní sociální normy signifikantně souvisely s předsudky. Podobně se zabývala vlivem zprostředkovaného kontaktu na postoje studie Gómeze a kolegů (2011). Studie prokázala, že zprostředkovaný kontakt měl vliv na meziskupinové postoje Španělů vůči imigrantům skrze injunktivní normy (např. ochota členské skupiny přátelit se s imigranty). To znamená, že vědomí toho, že ostatní členové skupiny, do které patřím, mají meziskupinový kontakt (tj. zprostředkovaný kontakt, popř. deskriptivní norma) se pozitivně spojovalo s vnímanou ochotou meziskupinového kontaktu u členské skupiny, což se následně spojovalo s pozitivními postoji Španělů vůči imigrantům.

Literatura potvrzuje, že sociální normy hrají významnou roli také v rámci předsudků vůči Romům. U Slováků bylo například zjištěno, že otevřené vyjadřování předsud-

ků vůči Romům závisí na tom, zda tyto činy společnost schvaluje či nikoliv (Kende et al., 2017). Injunktivními i deskriptivními sociálními normami v meziskupinovém kontextu Romů ve vztahu k většinové populaci (Neromům) se zabýval nedávný výzkum v České republice (Koky & Graf, 2021). Cílem výzkumu bylo ověřit roli injunktivních norem (tedy očekávání ostatních Romů ve vztahu k Neromům) ve vztahu mezi nepřímým meziskupinovým kontaktem a postoji Romů vůči Neromům. Výzkumu se zúčastnilo 226 Romů z ČR. Z výsledků výzkumu vyplývá, že pozorované častější setkávání se Romů s Neromy (tj. deskriptivní sociální norma) se pozitivně spojovalo s vnímanou podporou kontaktu s majoritou ze strany ostatních Romů (tj. injunktivní sociální norma). Obě formy sociálních norem se pozitivně spojovaly také s nižšími předsudky Romů vůči Neromům. Výsledky výzkumu tak ukázaly, že sociální normy hrají důležitou roli ve vztahu Romů k Neromům. Tento fakt může být prakticky využit ve vytváření intervencí s cílem zlepšit vztahy mezi Romy a Neromy. Využití meziskupinového kontaktu v praxi se věnujeme v následující kapitole.

Jak využít výsledky výzkumů při vytváření praktických intervencí

Intervence, sloužící k zlepšení meziskupinových vztahů lze rozlišit jednak na pedagogické, jednak na intervence, které jsou založeny na psychologických teoriích a principech (Crisp, 2010). K základním *pedagogickým intervencím*, které mají za cíl zlepšovat meziskupinové vztahy, patří multikulturní edukace, která se snaží zvýšit povědomí o odlišných kulturách a vést žáky k větší meziskupinové toleranci (Verkuyten & Thijs, 2013). Turnerová a Brown (2008) ověřovali vliv multikulturního edukačního programu na postoje vůči imigrantským žákům. Autoři hodnotili účinnost „Projektů přátelství“ (The Friendship Project), který byl vytvořen kentskou dobrovolnickou organizací zaměřující se na imigranty (Kent Refugee Action Network). Program měl za cíl zvýšit znalosti o problematice imigrace, lidské rovnosti, zdrojů stereotypů a předsudků, rasismu a diskriminace. Dalším cílem bylo zvýšit vzájemný respekt a empatii vůči imigrantům a zároveň rozvíjet schopnost žáků najít podobnosti u lidí různých národností, identifikovat předsudky u sebe i u ostatních. Program se skládal z celkem 4 lekcí, v rámci kterých děti řešily různé interaktivní úkoly s využitím lega, brain-stormingu, skupinové diskuze a vlastní sebereflexe v rámci uvědomování si vlastních stereotypů a předsudků. Výzkumu se účastnilo 87 britských žáků základních škol ve věku 9–11 let. Participantů vyplňovali dotazník před zahájením intervence a ihned po ní. Dotazník měřil postoje vůči imigrantům, dále Britům a Francouzům, preferovanou akulturační strategii a empatii vůči imigrantům. Z výsledků vyplývá, že intervence vedla ke zlepšení postojů vůči imigrantům a ke změně preference akulturační strategie (z asimilace k integraci). Výzkum však ukázal, že intervence neměla dlouhodobý vliv na postoje, neboť po 7 týdnech od intervence byly postoje žáků na stejné úrovni jako byly před začátkem intervence; zároveň intervenční program neměl vliv na meziskupinovou empatii (Turner & Brown, 2008).

Potenciál k ovlivnění emocionální roviny meziskupinových vztahů má však cvičení s názvem „Blue eyes/brown eyes“ Jane Elliotové. Cvičení spočívá v tom, že se žáci rozdělí na dvě skupiny dle barvy očí. S jednou skupinou je pak na základě toho zacházeno diskriminačním způsobem, zatímco s druhou skupinou se zachází přednostně. Cílem je uvědomění si emočních důsledků prožité diskriminace (Stewart, 2003). Efektivitu intervence ověřoval výzkum Stewartové et al. (2003) na výzkumném souboru vysokoškolských studentů. Výsledky ukázaly pozitivní vliv na postoje vůči Asiatům a Hispáncům. Participantů také uváděli následný hněv na sebe samé jako důsledek konfrontace s vlastními stereotypy a předsudky, což může být užitečné v rámci jejich redukce.

Intervence založené na psychologických teoriích a principech mají oproti pedagogickým intervencím výhodu v tom, že vychází z výzkumů, které mají kontrolovanější metodologii. Takové výzkumné poznatky dokládají, které intervence jsou neúčinnější, u jaké cílové skupiny a v jakém kontextu. Nejsou tedy založeny na intuici, ale na empirické zkušenosti (Crisp, 2010). K těmto intervencím řadíme především ty, které vychází z teorie meziskupinového kontaktu. Účinnou intervencí může být představovaný kontakt, který dle Crispa a kolegů (2009) nejen že zlepšuje meziskupinové postoje, ale zároveň snižuje úzkost z meziskupinového kontaktu. Výhodou jsou také minimální náklady a možnost integrace do širších vzdělávacích intervencí (např. multikulturní edukace apod.). Oproti multikulturní edukaci má také výhodu v tom, že od žáků vyžaduje aktivní zapojení, v porovnání s edukací, při které je většinou žák v pasivní roli příjemce informací ze strany učitele. Samotná multikulturní edukace může být zároveň součástí představovaného meziskupinového kontaktu – žáci mohou být například učitelem vyzváni, aby si představili interakci s členem minoritní skupiny, při které se dozvídají zajímavé informace o jejich kultuře, či se seznamují s prožitou diskriminací a jejím dopadem na duševní pohodu (Crisp et al., 2009). Účinnost intervencí, založených na představovaném meziskupinovém kontaktu, ověřovali Turnerová et al. (2007) v rámci tří různých experimentů. V prvním experimentu měla skupina studentů za úkol představit si interakci se seniorem, zatímco kontrolní skupina měla za úkol představit si jakoukoliv venkovní scénu. V druhém experimentu měla jiná skupina studentů stejný úkol, zatímco kontrolní skupina měla za úkol minutu přemýšlet o seniorech. V třetím experimentu se ověřoval vliv představovaného kontaktu s homosexuály na předsudky heterosexuálních studentů vůči homosexuálům. Experimentální skupina si měla 5 minut představovat konverzaci s homosexuálem během cesty vlakem, během které se o něm dozví řadu zajímavých informací. Kontrolní skupina si měla představit třídní výlet v jižní Anglii. Výsledky ukázaly, že ve všech třech experimentech došlo vlivem představovaného meziskupinového kontaktu s jedincem z nečlenské skupiny k pozitivnějším postojům. Třetí experiment navíc vysvětluje pozitivní posun v meziskupinových postojích skrze snížení meziskupinové úzkosti (Turner et al., 2007).

Sociální vliv je proces, v rámci kterého dochází k žádoucím změnám v chování a postojích. K dosažení těchto žádoucích změn mohou být využity také sociální normy (v takovém případě hovoříme o normativním vlivu). Dětský věk je obecně charakteristický přizpůsobováním se radě sociálních norem v různých sociálních jednotkách, ať už je to rodina, dětský kolektiv či školní prostředí (Schmid & Tomasello, 2012). Právě ve školním prostředí mohou učitelé žáky vést k meziskupinové toleranci, upozorňovat je na přínosy meziskupinového kontaktu a přátelství. Do školních osnov by mělo být zařazeno učivo o povaze předsudků, aby si děti uvědomovaly jejich iracionálnost a případná rizika a negativní důsledky, které jsou s nimi spojené. V podstatě se jedná o využití potenciálu injunktivních norem, prostřednictvím kterých se u žáků buduje přesvědčení o tom, co je, a co není žádoucí.

Ve školním prostředí lze pracovat taktéž s deskriptivními normami, které využívají jako prostředek sociálního vlivu informace o žádoucím a nežádoucím chování (např. zprostředkovaný kontakt). Prostřednictvím příběhů a dětem blízkých pohádkových postav lze například informovat o tom, že jakákoliv jinakost ostatních je normální, zároveň dětem poskytovat informaci o negativních důsledcích diskriminace. Výzkum na italských základních školách ověřoval vliv zprostředkovaného kontaktu na meziskupinové postoje prostřednictvím čtení příběhu Harryho Pottera. Výsledky ukázaly, že identifikace s pozitivní postavou (např. Harrym Potterem) moderovala vliv zprostředkovaného kontaktu na postoje žáků vůči imigrantům, uprchlíkům a homosexuálům.

lům (Vezzali et al., 2015). Podobný výzkum byl proveden na slovenských základních školách (Olřhová et al., 2022). Studie ukázala, že nepřímý meziskupinový kontakt v podobě čtení pasáží knihy o Harrym Potterovi, s následnou diskuzí o hlavních postavách, jejich identitě, příslušnosti k různým sociálním skupinám, jejich právech apod. vedl k pozitivnějším postojům vůči Romům, uprchlíkům a muslimům. Další výzkum (Poslon et al., 2017) ověřoval vliv představovaného pozitivního kontaktu s Romy a imigranty na předsudky vůči nim ve školním prostředí na Slovensku. Výsledky však nepotvrdily signifikantní vliv intervence na snížení předsudků. Autorky navrhuji v budoucnu ověřit vliv opakované či individuální intervence, vzhledem k tomu, že se jednorázová kolektivní intervence ukázala jako neúčinná. Stejně jako na Slovensku, jsou i v České republice předsudky a stereotypy vůči Romům hluboce zakořeněné v normativní struktuře společnosti. Lze tedy uvažovat o tom, že jednorázové vystavení sociálním normám, které podporují pozitivní meziskupinové vztahy mezi Romy a Neromy (např. v rámci zprostředkovaného kontaktu) nemusí být účinné a expozice sociálním normám akcentující pozitivní meziskupinové vztahy musí být kontinuální a opakovaná.

Značný normativní vliv na nás mají také masmédiá a sociální médiá. Způsob, kterým jsou například členové společenských menšin zobrazováni, má výrazný dopad na předsudky a stereotypy většinové společnosti (Mutz & Goldman, 2010; Graf et al., 2020). Je obecně známo, že romská menšina je v českých médiích zobrazována především negativně, a to jak v rámci seriálové a filmové produkce, tak v rámci zpravodajství. Romové jsou často popisováni v kontextu sociálně-patologických jevů, což posiluje společnost přijímané stereotypy (např. o tom, že Romové kradou, nepracují, nechodí do škol apod.). Největší nebezpečí spočívá v tom, že lidé mohou nabýt dojmu, že vyjadřování předsudků či stereotypů je zcela normální a jejich odbourávání je pak značně složitější. Jedna z možností redukce předsudků je tedy také edukace novinářů ohledně dopadu, jaký účinek jejich zpravodajství může mít na atmosféru ve společnosti.

ZÁVĚR

Současná literatura se shoduje v tom, že předsudky vůči Romům, pro které se často používá termín anticikanismus, jsou v evropském prostředí výrazným společenským problémem. Jeho řešení nabízí sociální psychologie. Původ předsudků, respektive antipatie vůči členovi jiné skupiny, lze vysvětlit řadou teorií. V současnosti je pozornost věnována především sociokulturním teoriím, které akcentují sociální procesy vedoucí k předsudkům. Původ předsudků bývá spojován s vnímanou hrozbou u nečlenské skupiny či sociálními normami. Roli sociálních norem v meziskupinovém kontextu akcentoval již Allport, který je autorem teorie meziskupinového kontaktu, která je stále vnímaná jako nejefektivnější strategie ve zlepšování meziskupinových vztahů. Především výzkum se zaměřoval především na přímý meziskupinový kontakt, ten však vzhledem k přetrvávající segregaci Romů často není možný. V takovém případě lze využít potenciálu nepřímého meziskupinového kontaktu, např. ve formě představovaného kontaktu, který má řadu výhod (např. nízké náklady, absence rizika, že kontakt bude negativní, snížená úzkost apod.). Vzhledem k tomu, že předsudky vůči Romům jsou specifické, neboť jsou často odrazem společenských norem, je v rámci intervencí klíčové brát v potaz také normativní aspekty. Studie ukazují, že například zprostředkovaný kontakt, který je zároveň deskriptivní sociální normou (informující o žádoucím o chování) a který je například zakomponovaný do dětem blízkých příběhů, zlepšuje meziskupinové postoje. Uvedený text může sloužit jako inspirace pro vytváření praktických intervencí na zlepšování meziskupinových vztahů mezi majoritou a romskou či jinou menšinou (např. imigranty či jinou stigmatizovanou skupinou). Výzkumy,

keré by se zaměřovaly na snižování předsudků vůči Romům, však stále chybí, proto by se měl budoucí výzkum zaměřit právě na využití sociálních norem a meziskupinového kontaktu (především nepřímého) na snižování předsudků vůči Romům.

LITERATURA

- Alliance against Antigypsyism (2016). *Antigypsyism - a reference paper*. <http://www.antigypsyism.eu/>
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Allport, G. W. (2004). *O povaze předsudků*. Prostor.
- Alvarez-Galvez, J., & Rojas-Garcia, A. (2019). Measuring the impact of multiple discrimination on depression in Europe. *BMC Public Health*, 19(1). <https://doi.org/10.1186/s12889-019-6714-4>
- Barlow, F. K., Paolini, S., Pedersen, A., Hornsey, M. J., Radke, H. R. M., Harwood, J., Rubin, M., & Sibley, C. G. (2012). The contact caveat: negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12), 1629-1643. <https://doi.org/10.1177/0146167212457953>
- Bicchieri, C., & Mercier, H. (2014). Norms and beliefs: How change occurs. In M. Xenitidou, & B. Edmonds (Eds.), *The complexity of social norms* (pp. 37-54). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-05308-0_3
- Brophy, I. N. (1946). The luxury of anti-negro prejudice. *Public Opinion Quarterly*, 9, 456-466.
- Brown, R. (2010). *Prejudice, its social psychology*. Wiley-Blackwell.
- Cashman, L. (2016). New label no progress: institutional racism and the persistent segregation of Romani students in the Czech Republic. *Race Ethnicity and Education*, 20(5), 595-608. <https://doi.org/10.1080/13613324.2016.1191698>
- Cialdini, R. B. (2007). Descriptive social norms as underappreciated sources of social control. *Psychometrika*, 72(2), 263-268. <https://doi.org/10.1007/s11336-006-1560-6>
- Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1015-1026. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.6.1015>
- The Council of The European Union (2021). *Council recommendation of 12 March 2021 on Roma equality, inclusion and participation*. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H0319\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021H0319(01)&from=EN)
- Crandall, C. S., Eshleman, A., & O'Brien, L. (2002). Social norms and the expression and suppression of prejudice: the struggle for internalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(3), 359. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.3.359>
- Crisp, R. (2010). *The psychology of social and cultural diversity*. Wiley-Blackwell.
- Crisp, R. J., Stathi, S., Turner, R. N., & Husnu, S. (2009). Imagined intergroup contact: Theory, paradigm and practice. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(1), 1-18. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00155.x>
- Česká televize (2009). *Dnes budou zveřejněny detaily ke kauze Vítkov*. <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1391000-dnes-budou-zverejneny-detaily-ke-kauze-vitkov>
- Česká televize (2021). *Policisté šetří úmrtí mladého muže. Rodina viní chomutovskou nemocnici, ta tvrdí, že péči poskytla*. <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/3284942-policeste-setri-umrti-rodina-vini-chomutovskou-nemocnici-ta-tvrdi-ze-peci-poskytla>
- Deutsch, M., & Gerard, H. B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), 629-636. <https://doi.org/10.1037/h0046408>
- Dixon, J., Durrheim, K., Stevenson, C., & Cakal, H. (2016). From prejudice reduction to collective action: Two psychological models of social change (and how to reconcile them). In C. G. Sibley, & F. K. Barlow (Eds.), *The Cambridge handbook of the psychology of prejudice* (pp. 481-499). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316161579.02>
- European Union, & Agency for Fundamental Rights (2018). *Second European Union minorities and discrimination survey: Roma - selected findings*. <https://dx.publications.europa.eu/10.2811/469>
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878-902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>
- Fuochi, G., Voci, A., Veneziani, C. A., Boin, J., Fell, B., & Hewstone, M. (2020). Is negative mass media news always associated with outgroup prejudice? The buffering role of direct contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(2), 195-213. <https://doi.org/10.1177/368430219837347>

- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., & Houlette, M. A. (2010). Social categorization. In J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V. M. Esses (Eds.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 526-543). SAGE Publications Ltd.
- Gargulák, K. (2023). Segregace přetrvává. Jak Česko odpirá romským dětem vzdělání. *Paqresearch.cz*. <https://www.paqresearch.cz/post/segregace-romu-vzdelavani>
- Graf, S., Linhartova, P., & Sczesny S. (2020). The effects of news report valence and linguistic labels on prejudice against social minorities. *Media Psychology*, 23(2), 215-243. <https://doi.org/10.1080/15213269.2019.1584571>
- Graf, S., Paolini, S., & Rubin, M. (2014). Negative intergroup contact is more influential, but positive intergroup contact is more common: Assessing contact prominence and contact prevalence in five Central European countries. *European Journal of Social Psychology*, 44(6), 536-547. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2052>
- Gómez, A., Tropp, L. R., & Fernández, S. (2011). When extended contact opens the door to future contact: Testing the effects of extended contact on attitudes and intergroup expectancies in majority and minority groups. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(2), 161-173. <https://doi.org/10.1177/1368430210391119>
- Hamelmann, M. (2018). Antigypsyism on the Internet. *Platforms, Experts, Tools: Specialised Cyber-Activists Network*. <https://cesie.org/media/scan-analytical-papers-en.pdf>
- Harwood, J. (2021). Modes of intergroup contact: If and how to interact with the outgroup. *Journal of Social Issues*, 77(1), 154-170. <https://doi.org/10.1111/josi.12421>
- Harwood, J. (2017). Indirect and mediated intergroup contact. In Y. Y. Kim (Ed.), *The international encyclopedia of intercultural communication* (pp. 1-9). <https://doi.org/10.1002/9781118783665.ieicc0161>
- Horváthová, R. (2022) Romské ženy s dětmi přechájející z Ukrajiny bezdůvodně vyhodili v Česku ze dvou ubytování. Romští uprchlíci čelí diskriminaci. *Romea.cz - Vše o Romech na jednom místě*. <https://romea.cz/cz/domaci/romske-zeny-s-detmi-prchajici-z-ukrajiny-v-cesku-bezdudodne-vyhodili-ze-dvou-ubytovani-romsti-uprchlici-celi-diskriminaci>
- Hořeni, K., Zajíčková, K., Uhrová, J., Obrovská, L., Gargulák, K., Prokop, D., Kunc, M., Kohoutek T., Buchčík, M., Fabšíková, N., Komárek, J., Korbel, V., & Philipp, M. (2022). Výzkumná zpráva: Analýza příčin vyššího podílu romských žáků vzdělávajících se dle RVP ZV UV ve třídách zřízených podle § 16 odst. 9, školského zákona a návrh souboru opatření pro oblast vzdělávání a další relevantní oblasti. [Výzkumná zpráva]. MŠMT. Chopin, I., Germaine, C., & Tanczos J. (2017). Roma and the enforcement of anti-discrimination law. *European network of legal experts in gender equality and non-discrimination*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cd62f9fe-92ae-11e7-b92d-01aa75ed71a1/language-en>.
- Christ, O., & Kauff, M. (2019). Intergroup Contact Theory. *Social Psychology in Action*, 145-161. https://doi.org/10.1007/978-3-030-13788-5_10
- iDnes.cz (2009). Prvního Roma zabili kvůli rase už dva roky po Listopadu na Klatovsku. https://www.idnes.cz/zpravy/cerna-kronika/prvniho-roma-zabili-kuvli-rase-uz-dva-roky-po-listopadu-na-klatovsku.A090814_180147_krimi_pei
- iDnes.cz (2023). Chce se zabít. Má sny, ale tělo ji bolí, říká matka žháři popálené Natálie. https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/natalie-sivakova-zharsky-utok-vitkov-opavsko-soud-zkraceni-trestu.A230511_212233_domaci_misl
- Kauff, M., Asbrock, F., Wagner, U., Pettigrew, T. F., Hewstone, M., Schäfer, S. J., & Christ, O. (2017). (Bad) feelings about meeting them? Episodic and chronic intergroup emotions associated with positive and negative intergroup contact as predictors of intergroup behavior. *Frontiers in Psychology*, 8, 1449. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01449>
- Kende, A., & Krekó, P. (2020). Xenophobia, prejudice, and right-wing populism in East-Central Europe. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 29-33. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.11.011>
- Kende, A., Hadarics, M., & Lášticová, B. (2017). Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 12-27. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.06.002>
- Kite, M. E., & Whitley, B. E. (2016). *Psychology of prejudice and discrimination* (Third Edition). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Koky, R., & Graf, S. (2021). *Většinová společnost očima Romů: Vliv sociálních norem ve vztahu meziskupinového kontaktu a postojů*. [Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita]. <https://is.muni.cz/auth/th/plahl/>
- Kouřilová, S. (2011). Jedinec v meziskupinových vztazích: Od sociální kategorizace k předsudkům. *Československá psychologie*, 59(1), 12-24.
- Lee, A. M., & Humphrey, N. D. (1968). *Race riot, Detroit 1943*. Octagon Books.

- Lee, E. J., Keyes, K., Bitfoi, A., Mihova, Z., Pez, O., Yoon, E., & Masfety, V. K. (2014). Mental health disparities between Roma and non-Roma children in Romania and Bulgaria. *BMC Psychiatry*, 14(1). <https://doi.org/10.1186/s12888-014-0297-5>
- Lieberman, Z., Woodward, A. L., & Kinzler, K. D. (2017). The origins of social categorization. *Trends in Cognitive Sciences*, 21(7), 556-568. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2017.04.004> Get rights and content
- Maas, A., & Arcuri, L. (1992). The role of language in the persistence of stereotypes. *Language, Interaction and Social Cognition*, 129-143. Sage Publications.
- McDonald, R. I., & Crandall, C. S. (2015). Social norms and social influence. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 3, 147-151. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.04.006>
- McGarthy, C., Yzerbyt Y. V., & Spears, R. (2004). *Stereotypes as explanations. The formations of meaningful beliefs about social groups*. Cambridge University Press.
- Morland, J. K., & Suthers, E. (1980). Racial attitudes of children: perspectives on the structural-normative theory of prejudice. *Phylon*, 41(3), 267-275. <https://doi.org/10.2307/274790>
- Mutz, D., & Goldman, S. (2010). Mass Media. In D. C. Mutz, & S. K. Goldman (Eds.), *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping and discrimination* (pp. 241-258). <https://doi.org/10.4135/9781446200919.n15>
- Nadimpalli, S. B., James, B. D., Yu, L., Cothran, F., & Barnes, L. L. (2014). The association between discrimination and depressive symptoms among older African Americans: The role of psychological and social factors. *Experimental Aging Research*, 41(1), 1-24. <https://doi.org/10.1080/0361073x.2015.978201>
- Nečas, C. (1999). *Holocaust českých Romů*. Prostor
- O'Higgins, N., & Ivanov, A. (2006). Education and employment opportunities for the Roma. *Comparative Economic Studies*, 48(1), 6-19. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ces.8100147>
- Óhidy, A., Ridell, S., & Boutiuc-Kaiser, A. (2022). Children's rights in European education. Dilemmas, challenges and implementation regarding Roma children in selected European countries - an introduction. *Hungarian Educational Research Journal*, 12(1), 1-11. <https://doi.org/10.1556/063.2021.00086>
- Olřhová, S., Láštiová, B., Kundrát, J., & Kanovský, M. (2022). Using fiction to improve intergroup attitudes: Testing indirect contact interventions in a school context. *Social Psychology of Education*, 1-25. <https://doi.org/10.1007/s11218-022-09708-4>
- Orosz, G., Bruneau, E., Tropp, L. R., Sebestyén, N., Tóth-Király, I., & Bőthe, B. (2018). What predicts anti-Roma prejudice? Qualitative and quantitative analysis of everyday sentiments about the Roma. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(6), 317-328. <https://doi.org/10.1111/jasp.12513>
- Paluck, E. L., Porat, R., Clark, C. S., & Green, D. P. (2020). Prejudice reduction: Progress and challenges. *Annual Review of Psychology*, 72(1). <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-071620-030619>
- Pettigrew, F. T., Tropp, L. R., Wagner, U., Christ O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(3), 271-280. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.03.001>
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922-934. <https://doi.org/10.1002/ejsp.504>
- Poslon, X. D., Pavlíčková, R., & Láštiová, B. (2017). Představovaný kontakt a spoločná skupinová identita. In Kanovská Halamová, J. (Ed.) *Zborník zo 4. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku 2017* (pp. 81-91). Ústav aplikovanej psychológie, fakulta sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave.
- Ronquillo, J., Denson, T.F., Lickel, B., Lu, Z. L., Nandy, A., Maddox, K. B. (2007). The effects of skin tone on race-related amygdala activity: an fMRI investigation. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 2(1), 39-44. <https://doi.org/10.1093/scan/nsl043>
- Ruisch, B. C., & Ferguson, M. J. (2023). Did Donald Trump's presidency reshape Americans' prejudices? *Trends in Cognitive Sciences*, 27(3), 207-209. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2022.12.013>
- Sedláková, R. (2022). *Zprávy o Nich nebo o Nás. Zpravodajský diskurz České televize o Romech*. Univerzita Palackého.
- Sechrist, G. B., & Stangor, C. (2005). Prejudice as social norms. In C. S. Crandall, & M. Schaller (Eds.), *Social psychology of prejudice: historical and contemporary issues* (pp. 167-187). Lewinian Press.
- Seznam Zprávy (2020). *Hlásal zlo. Za nenávisťné komentáře pod fotkou prvňáků dostal podmínku*. <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/za-nenavistny-komentar-pod-fotkami-prvniku-dostal-podminku-112667>
- Schiappa, E., Gregg, P. B., & Hewes, D. E. (2005). The parasocial contact hypothesis. *Communi-*

- ation Monographs, 72(1), 92-115. <https://doi.org/10.1080/0363775052000342544>
- Schmid, M. F. H., & Tomasello, M. (2012). Young children enforce social norms. *Current Directions in Psychological Science, 21*(4), 232-236. <https://doi.org/10.1177/0963721412448659>
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues, 41*(3), 157-175. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1985.tb01134.x>
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2017). Intergroup threat theory. In Y. Y. Kim (Ed.), *The international encyclopedia of intercultural communication* (pp. 1-12). Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9781118783665.ieicc0162>
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. In T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (pp. 43-59). Psychology Press.
- Stewart, T. L., Laduke, J. R., Bracht, C., Sweet, B. A. M., & Gamarel, K. E. (2003). Do the "Eyes" have it? A program evaluation of Jane Elliott's "Blue-Eyes/Brown-Eyes" Diversity Training Exercise. *Journal of Applied Social Psychology, 33*(9), 1898-1921. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2003.tb02086.x>
- Saguy, T., Tausch, N., Dovidio, J. F., & Pratto, F. (2009). The irony of harmony: Intergroup contact can produce false expectations for equality. *Psychological Science, 20*(1), 114-121. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02261.x>
- Šmídová, M. (2018). Meziskupinové kontakty a postoje k Romům v ČR-analýza s využitím smíšených metod výzkumu. *Naše společnost (Our Society), 2*(16), 53-72. <http://doi.org/10.13060/121443 8X.2018.2.16.453>
- Štrobach, R. (2019). *Diskriminace Romů na trhu bydlení*. [Bakalářská diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně]. <https://portal.ujep.cz/portal/studium/prohlizeni>
- Tajfel, H., & Turner, J.C. (1986) The social identity theory of intergroup behavior. In J. T. Jost, & J. Sidanius (Eds.), *Psychology of intergroup relation* (pp. 7-24). Hall Publishers.
- Tuček, M. (2019). Vztah české veřejnosti k národnostním skupinám žijícím v ČR – březen 2019 (1-4). *Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.* https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a4905/f9/ov190415.pdf
- Turner, R. N., Crisp, R. J., & Lambert, E. (2007). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations, 10*(4), 427-441. <https://doi.org/10.1177/1368430207081533>
- Turner, R. N., & Brown, R. (2008). Improving children's attitudes toward refugees: An evaluation of a school-based multicultural curriculum and an anti-racist intervention. *Journal of Applied Social Psychology, 38*(5), 1295-1328. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2008.00349.x>
- Turner, R. N., Hewstone, M., Voci, A., & Vona-fakou, C. (2008). A test of the extended intergroup contact hypothesis: The mediating role of intergroup anxiety, perceived ingroup and outgroup norms, and inclusion of the outgroup in the self. *Journal of Personality and Social Psychology, 95*(4), 843-860. <https://doi.org/10.1037/a0011434>
- Úřad vlády České republiky, oddělení kanceláře Rady vlády pro záležitosti romské menšiny a sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny (2021). *Strategie romské integrace 2021–2030*. www.mvcr.cz
- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2013). Multicultural education and inter-ethnic attitudes. *European Psychologist, 18*(3), 179-190. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000152>
- Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D., Capozza, D., & Trifiletti, E. (2015). The greatest magic of Harry Potter: reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology, 45*(2), 105-121. <https://doi.org/10.1111/jasp.12279>
- Villano, P., Fontanella, L., Fontanella, S., & Donato, M. D. (2017). Stereotyping Roma people in Italy: IRT models for ambivalent prejudice measurement. *International Journal of Intercultural Relations, 57*, 30-41. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.0>
- Visintin, E. P., Green, E. G. T., Falomir-Pichastor, J. M., & Berent, J. (2019). Intergroup contact moderates the influence of social norms on prejudice. *Group Processes & Intergroup Relations, 23*(3), 1-23. <https://doi.org/10.1177/1368430219839485>
- White, F. A., Borinca, I., Vezzali, L., Reynolds, K. J., Blomster Lyshol, J. K., Verrelli, S., & Falomir-Pichastor, J. M. (2021). Beyond direct contact: The theoretical and societal relevance of indirect contact for improving intergroup relations. *Journal of Social Issues, 77*(1), 132-153. <https://doi.org/10.1111/josi.12400>
- Weinerová, R. (2014). Anti-gypsyism in the Czech republic: Czech's perception of Roma in cultural stereotypes. *Acta Ethnographica Hungarica, 59*(1), 211-221. <https://doi.org/10.1556/AEthn.59.2014.1.10>
- Wenneker, C. P. J., & Wigboldus, D. H. J. (2008). A model of biased language use. In Y. Kashima, K. Fiedler, & P. Freytag (Eds.), *Stereotype dynamics: Language-based approaches to the formation, maintenance, and transformation of stereotypes* (pp. 165-188). Lawrence Associates Publishers.

- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(1), 73-90. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.1.73>
- Žingora, T. & Graf, S. (2014). *Rómovia a Vietnamci očami väčšinovej spoločnosti: Úloha hrozby vo vzťahu medziskupinového kontaktu a postojev*. [Magisterská diplomová práca, Masarykova univerzita]. <https://is.muni.cz/auth/th/awd3z/>.
- Žingora, T., Vezzali, L., & Graf, S. (2021). Stereotypes in the face of reality: Intergroup contact inconsistent with group stereotypes changes attitudes more than stereotype-consistent contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(8), 1284-1305. <https://doi.org/10.1177/1368430220946816>

SOUHRN

Předsudky vůči Romům, tedy antipatie vůči členům a členkám romské menšiny, jsou v Evropě hluboce zakořeněné. Předsudky vůči Romům jsou navíc oproti předsudkům vůči jiným menšinám v České republice specifické, neboť odráží společnosti obecně přijímané normy o akceptovatelnosti nepřátelských postojů k Romům.

Snižování předsudků vůči Romům je tak jedním z neaktuálnějších témat nejen v českém, ale v celoevropském kontextu. Rada Evropské unie například upozorňuje na značnou diskriminaci Romů a v souvislosti s tím tvrdí, že v průběhu příštího desetiletí je nutno prosazovat politická opatření k řešení nerovnosti, kterými trpí většina romské populace v EU (The Council of The European Union, 2021). Navzdory své aktuálnosti je téma antigypsismu v sociální psychologii poměrně zanedbáváno, stejně jako téma meziskupinových vztahů mezi Romy a Neromy. Tato přehledová studie přináší současné poznatky o možnostech zlepšení vztahů mezi Romy s Neromy. Nejprve se zabývá psychologickým pozadím předsudků a teoriemi jejich vzniku. Hlavní část je věnována předsudkům vůči Romům a možnostem jejich snižování. Zaměřuje se především na východiska teorie meziskupinového kontaktu, jejíž účinnost byla potvrzena velkým množstvím studií. Jako jedna z dalších možností ke zlepšování meziskupinových vztahů mezi Romy a Neromy je představen normativní přístup, který byl v psychologii meziskupinových vztahů dlouhou dobu opomíjen. Závěr přehledové studie je věnován aplikačnímu potenciálu teoretických přístupů, tedy jak poznatky současného výzkumu využít v praktických intervencích.